

jaren kan dienen als dé ingang voor onze ontkerkelijkt klein kinderen om helder te maken wat dat betekende: gereformeerd zijn. Het boek is geschreven met liefde, absoluut niet onkritisch, maar zonder 'oud zeer', en trekt van tijd tot tijd de noodzakelijke lijnen naar 'de' Gereformeerde Kerken – onder andere door een glasheldere beschrijving van het denken van de grote leider Kuiper. Naast treffende schetsen van onder meer het gereformeerde onderwijs, de rol van de moeder, het gezinsleven, laat zij bijvoorbeeld goed zien hoe diep de kwestie-Geelkerken of de 'beweging der jongeren', en later de kwestie-Schilder en de deconfessionalisering – hier werkelijk zichtbaar gemaakt als *Erosion* – ingrepen in het gewone gezins- en familielevens. Zichtbaar wordt wat ook Kuiper betoogt: dat de zuilen geen monolithische en uniforme blokken waren, maar grote 'families', met spanningen en tegenstrijdigheden. Amelink laat dat zien aan de geschiedenis van vier generaties gereformeerden, Kuiper doet in enkele artikelen hetzelfde – natuurlijk korter en zakelijker – voor enkele leidinggevende families.

Want de gereformeerden waren niet alleen maar de 'kleine luyden' waarvoor zij zichzelf graag hielden. Een sociale beweging kan alleen op gang komen als er een leidinggevende elite met haar eigen netwerken aanwezig is. Dat toonde Duffhues aan voor de 'katholieke beweging' in Arnhem vanaf de negentiende eeuw, en dat laat Kuiper zien voor de gereformeerden in zijn artikel over de Doleantie en in een drietal speciaal hierop gerichte artikelen: 'Sociologie en familieverband. De afgescheidenen van 1834 en hun voor- en nageslacht' (hoofdstuk 3, oorspr. 1988), 'Voormannen en 'kleine luyden': twee convivia. Amsterdamse dolerenden van 1886 en hun voor- en nageslacht' (hoofdstuk 4, oorspr. 1989) en 'Van 'tent' tot 'eigen huis': een afgescheiden familie in Kuypers voetsporen' (hoofdstuk 5, oorspr. 1993).

Het boek van Amelink kan worden aangemerkt als een schoolvoorbeeld van *hoe* het moet – vergeleken bijvoorbeeld met de verschillende dominees-'biografieën' die schrijver dezes in het verleden voor dit tijdschrift heeft mogen recenseren. De bundel van Kuiper laat zien, *waarom* dat zo is. Een sociologie-in-ontwikkelingsperspectief biedt de handvatten om het hoe en waarom van een individuele en lokale geschiedenis scherp te krijgen door ze in een bredere context te plaatsen van de modernisering van de Nederlandse en West-Europese samenleving (zie ook Kuipers vergelijking met Engeland, Duitsland en België in hoofdstuk 1).

Dan kan ook blijken, dat er maar in beperkte mate sprake is van een 'specifiek katholieke', een 'specifiek hervormde' of een 'specifiek gereformeerde' kerkgeschiedenis. En zo blijken (hoofdstuk 16: 'Van verzorgingsstaat naar verantwoordelijke samenleving'), na vele decennia waarin de onderlinge verschillen breed werden uitgemeten, katholieken en gereformeerden elkaar in het CDA te kunnen vinden in concepten, waarin we zowel de 'soevereiniteit in eigen kring' als het subsidiariteitsbeginsel gemakkelijk kunnen herkennen.

H. ten Boom, G.H. van de Graaf, A.J. Lamping, J.C. Okkema, *Geloof, Opbouw en Strijd. De geschiedenis van de classis Rotterdam* Delft 2001, 284p., geb., Werken van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis nr. 3, ISBN 90 5166 853 8 € 29,55 – H.J. Selderhuis

---

Vanwege het Samen-op-wegproces zal de dubbel-classis Rotterdam van de Nederlandse Hervormde Kerk ophouden te bestaan. Dit feit is de aanleiding tot het samenstellen van deze bundel met opstellen over de geschiedenis van deze classis. De helft van de tien bijdragen houdt zich geheel bezig met de periode na 1800. E.H. Cossee behandelt het modernisme en bestrijkt de periode van 1860 tot 1910. Zijn onderzoek wijst uit dat het modernisme op classicaal niveau niet zoveel discussie heeft gegeven. In enkele plaatselijke gemeenten was het wel aan de orde, maar in verhouding tot andere gemeenten in Nederland niet zo ingrijpend. De geschiedenis van de Doleantie in deze classis wordt beschreven door L.J. Geluk. Dichtbij de bronnen laat Geluk zien hoe Abraham Kuypers programma plaatselijk gestalte krijgt en dat daarvoor vaak het optreden van enkelingen al voldoende was. G.H. van de Graaf levert twee bijdragen. De eerste behandelt de arbeid van de classis tijdens de Tweede Wereldoorlog terwijl het tweede artikel ingaat op de vraag hoe de classis Rotterdam is omgegaan met het ontstaan van de hervormde kerkorde van 1951. Wat de oorlogsperiode betreft, blijkt het moeilijk te zijn tot een afgewogen oordeel te komen. Toch is de conclusie van De Graaf dat lettend op wat de kerken in deze classis gedaan hebben en op wat zij hadden kunnen doen, de balans toch positief is. In een bijlage aan het einde van het boek